

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Işığında Osmanlı Devleti'nde Okullarda Bazı Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler: Nitel Çalışma

Measures Taken Against Some Epidemic Diseases in Schools in the Ottoman Empire in the Light of the Presidential State Archives of the Republic of Türkiye: Qualitative Research

ORCID Merve ERDEM^a

^aMaltepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD, İstanbul, Türkiye

ÖZET Tarihte insanlar karşılaştıkları ölümcül salgınlar karşısında ağır kayıplar vermiş ve bu salgınlardan korunmak için çeşitli önlemler almışlardır. Toplumun kolay incinebilir kısmına dâhil olan çocuklar, bu salgınlardan en ağır darbeyi almışlardır. Bunun yanında çocukların toplu hâlde eğitim-öğretim gördükleri okullar ise hastalığın yayılmasını kolaylaştırabilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, salgın zamanlarında okullarda birtakım tedbirler almış, bu tedbirleri oldukça kararlı şekilde uygulamış ve bu tedbirlerin uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek için çeşitli devlet mekanizmaları geliştirmiştir. Okullar, hastalıkların şiddetine göre tatil edilmiş, tatil zamanında yatılı öğrencilerin eşyalarıyla birlikte dezenfekte edilmiş, okul çevresinde bulunan bakkalarda satılan gıdalar teftiş edilmiş, içme sularının kaynatılması için okullara semaverler gönderilmiş, hasta olduklarından şüphe edilenler belediye hekimlerine teslim edilmiş, aşı uygulamaları mecburi tutulmuş ve aşılama konusunda öğretmenlere de eğitim verilmiştir. Tüm bu fiziksel tedbirlerin yanında manevi yollara da başvurulmuş, veba salgını sırasında hangi teşpih ve surelerin okunması gerektiğiyle ilgili okullara bilgi gönderilmiştir. Bu çalışmanın amacı ise Osmanlı Devleti'nin okullarda bazı salgın hastalıklara karşı aldığı tedbirlerin neler olduğunu, tedbirlerin ne denli bir ciddiyetle yürütüldüğünü ve bu tedbirlere ne kadar önem verdiğini açıklamaktır. Araştırmada metodolojik bir çalışma (nitel araştırma) yöntemi kullanılmış ve belge analizi yapılmıştır. Konuyla ilgili birinci el kaynaklara Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı veri tabanı taranarak ulaşılmıştır. Salgın, mektep anahtar sözcükleriyle 14; salgın, tedbir, mektep anahtar sözcükleriyle 3; salgın, okul anahtar sözcükleriyle 4; salgın okul, mektep anahtar sözcükleriyle 2, toplamda 23 belge incelenmiş, benzer tedbirlere yer veren diğer belgeler kapsam dışı bırakılarak, çalışmada 17 belgeye yer verilmiştir.

ABSTRACT Throughout history, deadly epidemics have caused significant losses to people, to protect themselves from such epidemics, people have taken various measures. Children, being one of the most vulnerable segments of society, have suffered the most from these epidemics. Moreover, schools where children gathered for education could facilitate the spread of disease. The Ottoman Empire took decisive measures in schools during epidemic times, developed various state mechanisms to ensure their implementation. Schools were closed and boarding students' belongings were disinfected. Food sold in grocery stores around the school was inspected, samovars were sent to schools to boil drinking water. Suspected sick individuals were handed over to municipal doctors, vaccinations were made mandatory, teachers received training, Spiritual methods were also employed including sending information to schools about which rosaries and surahs should be recited during the plague epidemic. This study aimed to explain the precautions taken against some epidemic diseases in Ottoman schools, how strictly these measures were enforced, how much importance they held. The study used a qualitative research method, document analysis was performed by accessing first-hand sources on the subject from the Presidency of the Republic of Türkiye State Archives database. 14 documents with the keywords epidemic, school; 3 documents with the keywords epidemic, precaution, school; 4 documents with the keywords epidemic, school; 2 documents with the keywords epidemic, school, and college, a total of 23 documents were examined, and other documents containing similar measures were excluded from the scope so 17 documents were included in the study.

Anahtar Kelimeler: Salgın; okul; tedbir; Osmanlı

Keywords: Epidemic; school; measure; Ottoman

Correspondence: Merve ERDEM

Maltepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD, İstanbul, Türkiye

E-mail: merve.erdem@maltepe.edu.tr

Peer review under responsibility of Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History.

Received: 02 Jul 2024

Accepted: 21 Aug 2024

Available online: 26 Aug 2024

2146-8982 / Copyright © 2024 by Türkiye Klinikleri. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Salgın kelimesinin sözlük anlamı “kısa zamanda çevredeki insanların, hayvanların veya bitkilerin büyük bir bölümüne bulaşan” olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Doğadaki bazı mikroorganizmaların olumlu etkileri bulunmaktadır.² Bu mikroorganizmalar, atmosferi besler, sularımızı temizler ve ölümleri ayırıştırır. Ancak insanın hijyene, saniteye dikkat etmemesi, doğayı tahrip etmesi bir “üst organizma” ortaya çıkarmasına neden olmuş ve salgın hastalıkların ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Sanayinin gelişmesiyle artan kentleşme, insanları toplu yaşamaya iterken, savaşlar ve kıtlık salgınlara hız kazandırmış, en çok da kadınlar ve çocuklar bu salgınlardan etkilenmişlerdir.³ Varlığından haberi olmadığı mikroorganizmaların neden olduğu ölümcül salgınlar karşısında insan, birtakım savunma mekanizmaları oluşturmuştur. Bu mekanizmalar oluşturulurken salgınlar, sosyal, siyasi, askerî, ekonomik, dinî hayatı etkilediği gibi eğitim hayatını da etkilemiştir.² Mikropların keşfiyle aşılama geliştirilmiş, birçok hastalık çocukluk çağı hastalığı hâline gelmiştir. Epidemilere neden olan çiçek, 18. yy.’da Avrupa’da çoğunluğu bebek olan 400.000 ölüme neden olmuştur.⁴ 16-19. yy. arasında Amerika’da 17 kez kızamık, 4 kez kızıl hastalığı şiddetini göstermiştir. 19. ve 20. yy.’da kolera askerî hareketlilik ve ticaret gemileriyle insanlık krizlerine neden olan pandemilere dönüşmüştür.⁵ Osmanlı’da İstanbul ise İngilizlerin ticari ve askerî hareketlerinden dolayı en çok koleradan etkilenen şehirlerden olmuştur. Tüm bu salgınlara neden olan çiçek, kızamık, kızıl, kabakulak, difteri, kolera, enfeksiyon hastalıkları olup etkenlerinin bir kuluçka süresi bulunmaktadır. Bu süre içerisinde müdahale edilmediği takdirde ise ölümlere neden olabilmektedir. Dolayısıyla da devletler bu salgın hastalıkların önüne geçebilmek için tedbirler almışlardır. Okul ise “çocuk, genç insan ve erişkinlerin daha sağlıklı, daha uzun, daha konforlu ve daha fazla üretken bir hayat sürmeleri amacıyla eğitim ve öğretim gördükleri bina ve kurumlardır.”⁶ Öğrencisiyle, öğretmenleriyle, hizmetlisiyle okullar, insanlar arası yakın temasın olduğu ve toplumun beşte birini oluşturabilen topluluklardır. Dolayısıyla bulaşıcı hastalıkların hızlı yayılabileceği ortamlardır. Cumhuriyet sonrası Türkiye, yasalarıyla okul sağlığına önem vermiştir. 1930 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun 163. ve 164. mad-

deleri, 1936’da kabul edilen yasayla da okul sağlığının devletin yükümlülüğü olması buna örnektir. Bunun yanında tıp kongrelerinde “okul hijyeni” konusu kendine geniş yer bulmuştur.⁶ Aynı şekilde Osmanlı Devleti de okullarda salgın hastalıklara karşı güçlü tedbirler almış ve bu tedbirlerin uygulanması için sıkı kontrol mekanizmaları geliştirmiştir. Bu araştırmada, Osmanlı Devleti’nde salgın hastalıklara karşı okullarda alınan tedbirler Devlet Arşivleri ışığında belge analizi şeklinde incelenmiştir.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Osmanlıca birinci el belgelere Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı veri tabanı taranarak ulaşılmıştır. Salgın, mektep anahtar sözcükleriyle 14; salgın, tedbir, mektep anahtar sözcükleriyle 3; salgın, okul anahtar sözcükleriyle 4; salgın, okul, mektep anahtar sözcükleriyle 2, toplamda 23 belge incelenmiş, benzer tedbirlere yer veren 6 belge kapsam dışı bırakılmıştır. Geriye kalan 17 belge çalışmaya dâhil edilmiştir. Araştırma, nitel araştırma metodlarından doküman analizi kullanılarak yapılmıştır.

BULGULAR

VEBAYA KARŞI SURE-İ RAHMAN OKUTULMASI

Osmanlı Devleti’nde salgın hastalıklara karşı alınan somut tedbirlerin içinde soyut tedbirler de bulunmaktadır. Bunlar ise okunan dualar olarak karşımıza çıkmaktadır. Vebaya karşı, Sihiye Müsteşarı Es-Seyyid İbrahim’in mührünün bulunduğu 15 Kasım 1893 (Fî 6 Cemâziyelevvel sene 1311) tarihli ve Kale-i Sultaniye’de Kilitbahir Mekteb-i İdadi muallimlerine gönderilen belgede, nelerin okunacağı belirtilmektedir. Belgede, “...Buhâri-i Şerîf’in kırâ’ati lâzım geleceğini re’y-i hod ile arz-ı atabe-i ulyeylemiş olduğu vukû-ı hâlden münfeham olmuş ise de Buhâri-i Şerîf’in şerâfetine ve kudsiyetine bir diyecek olmayup ancak def’ü vebâ kırâ’at-ı Buhârî’nin hâssasından olduğuna dâir kütüb-i şer’iyyede serâhat olmadığı ve kendüsinden dahi hangi kitâbda tasrîh olunmuş olduğu istifsâr buyrulsa hiçbir kitâbda tasrîhini gösteremeyeceği zann-ı kavî ise de tasrîhi farzolunsa bile ol tasrîh kavli-fukahâyâ mutâbık olmak elzemdir. Zira biz kavli-fukahâyâ tâbi’iz lakin Bu-

hâri-i Şerîf esah-ı kütüb olduğundan me'mûl olunur ki ânın hürmetine bu belîeyi Allâh ü azîmüştân def'ider. Bu sûrette kütüb-i mu'teberede musarrah olan şu veçhiledirki tarikat-ı Muhammedî'ye şârihi hâdiminin Âfât-ı Rahîl bahsinde İmâm-ı Şâfi'den naklen tesbîh ve ba'zı mesâlihten rivâyeten kesret-i selâh ve selâm illet-i mezkûreye ahsen-i devâ-i rûhânî idüğünü tasrîh eylemiş olduğuna binâen def'ü belîede meşrû' ve kütüb-i mu'teberede musarrah olan şeyi su'âl olduğundan irâde-i vâcibü'l-itâ'ata muvâfık sûrette beyân etmek emeline mebnîdir. Başka bir şeye mebnî olmadığı ma'rûzdur." denilerek sahih olduğu bilinen Buhâri-i Şerîf'e bağı kalınması gerektiği bildirilmiştir. Bu belgeye cevaben Kilitü'l-Bahr Karyesinde Mekteb-i İbtidâ'ıye Mu'allimi Es-Seyyid Davud bin Süleyman, veba illetinin ortadan kalkmasıyla "Sûre-i Rahman" tilâvetine devam edilmediğini bildirmiştir.⁷

SALGIN HASTALIKLARA KARŞI OKULLARIN TATİL EDİLMESİ

3 Mart 1890 tarihli belgeye göre, Üskübi İbtidaiyesinde görülen 17 kızamık vakasından dolayı okul tatil edilmiştir. Ancak Belediye Dairesi Tabibi, hasta çocukların velilerinin tüm sıhhiye tedbirlerinin uygulanması hususundaki uyarıları ciddiye almayıp, çocuklarını diğerleriyle temasta bulundurmaları konusunda okul müdürünü uyarılmış ve okulun tatil edilmesini istemiştir: "...her ne kadar velilerine tedâbir-i sıhhiyenin icrâsı tavsiye olunur ise de kayıtsızlık göstermekte oldukları dahî maraz-ı mezkûra giriftâr olanlar sâ'irleriyle ünsiyet ve mücâverette bulundurulmaması egîden tavsiye ve tenbîh bulunduğu hâlde sem'ü i'tibâr etmedikleri ve müte'âkiben maraz-ı mezkûre giriftâr oldukları defa'ât ile müşâhede olunmakta ve işbu emrâzdan on üç adedi Üsküblü Mekteb-i İbtidâ'ıyesi'ndeki etfâlde vukû'a gelmiş olmağla men'ü tevsî-i sirâyet için mekteb-i mezkûrun muvakkaten ta'tili husûsunun lâzım gelenlere tebliğ buyrulması..."⁸ 6 Mayıs 1908 tarihli Sıhhiye Heyeti'nden askerî okullara gönderilen tebliğ belgesine göre okulların tatil edilme süreleri, salgın hastalıkların şiddetine, cinsine, okuldaki hasta çocuk sayısına, hastalığın okulda görülmeye başladığı tarihe bağlıdır. Belgede: "...mekâtibden herkanı birisinde bir maraz-ı sârî zuhûrunda, hastalığın derece-i

mü'essife, aded-i marazza, merzânın mektebde mevcûd talebenin mikdârıyla nisbetine, mektebin binâ ve sâ'iresinin tevsî-i maraza isti'dâdınna ve hastalığın nev'ine ve zaman-ı tefrîhine nazaran o mekteb bir haftadan on iki on beş güne kadar ta'til olunup tathîrât ve tebhîrât-ı fenniyesi bi'l-icrâ hitâm-ı müddette be-tekrâr küşâdına me'zûniyet verilmektedir. Eğer hastalık çiçek olduğda o mektebde mevcûd talebeye telkîh-i cederi ameliyâtı dahi icrâ edilmektedir." denilmektedir.⁹

OKULLARIN TATİL EDİLMESİYLE BİRLİKTE OKULLARDA UYGULANAN DİĞER TEDBİRLER

Okullar, gün sayısı olarak hastalıkların yayılma şiddetine göre tatil edilmiştir. Tatil tedbiri tek başına yeterli gelmemiş, yatılı kalan öğrencilerin eşyalarının dezenfeksiyonu sağlanmıştır. Bunun yanında eğer salgın çiçek ise aşı yapılması mecbur tutulmuştur.

ÖĞRENCİLERİN EŞYALARININ DEZENFEKTE EDİLMESİ

5 Mart 1902 tarihli belgede; "Leylî Kız Sanâyi' Mektebi'nde bir kızamık hastası olduğu gibi bir diğer çocuk da şüpheli a'râz ile hastalandığından Şehremâneti Hey'et-i Etibbâsı gösterilen lüzûm üzerine mekteb on iki gün müddetle ta'dil olduğundan mekteblere tebhîrât-ı tathîrât icrâ ve müddet-i ta'tiliye zarfında çocukların çamaşûy ve yatak takımlarının tebhîrhâneye gönderilerek tathîr ettirilmesi cümle-i müfredâtan bulunduğu berâ-yı ma'lûmât arz olunur." yazmaktadır. Bir öğrencinin kızamık olması, diğerinin de şüpheli bulunması sonucu okul 12 gün tatil edilip, öğrencilerin eşyalarının dezenfekte edilmesi gerekli görülmüştür.¹⁰

OKULUN DEZENFEKTE EDİLMESİ

4 Şubat 1908 tarihli belgede, Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi, "Kadıköy Hamidiye Zükûr ve Erenköy Rüşdiye Mektepleri mu'allim-i evveliklerinden vârid olan tezkireler üzerine talebe beyninde ve civârda hükm-i fermâ olan kabakulak, kızamık ve kuşpalazı gibi emrâzdan dolayı mezkûr mektebler hey'et-i sıhhiye ifâdesi üzerine bu günden i'tibâren on ikişer gün ta'til ettirilmiş ve tathîrât-ı fenniyelerinin icrâsı için dâ'ire-i belediyeye mürâca'atları da ayrıca mekteb idârelerine bildirilmiş olduğundan keyfiyetin berâ-yı

ma'lûmât Şehremânet-i Celîlesi'ne iş'ârı vâbeste-i re'y-i rizîn-i isâbet-makrûn-ı cenâb-ı nezâret-penâhileridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.” şeklinde okulun 12 gün tatil edilip dezenfekte edilmesi gerektiği Ma'ârif Umûmiye Nezâreti'ne bildirilmiştir.¹¹

HASTA ÇOCUKLARIN EVLERİNDE KARANTİNAYA ALINMASI

Sınıftaki öğrencilerden birinde herhangi bir hastalık emaresi görüldüğünde çocuk öğretmeni tarafından derhal evine gönderilir, hastalığının ne olduğu öğrenilene kadar, çocuk tamamen iyileşme ve hekim raporuyla iyileştiği onaylandıktan sonra ancak okula kabul edilirdi. Aksi durumda öğrencinin okula kabulü imkânsızdı. Bunun yanında öğretmen ya da hademelerden biri de öğrencinin evini ziyaret edemezdi. Bu kural, okulda çalışan bir görevli için de geçerliydi.⁹ Bazı hastalıklar için şöyle bir süre verilmiştir: “Kızıl 6 hafta, kızamık 4 hafta, çiçek 6 hafta kuşpalazı 4 hafta, boğmaca öksürüğü 6 hafta mektebe kabûl etmeyecek ve şâyed talebenin hastalığı uyuz, iltihâb-ı tabaka-i melhame-i cibiyeye-i ayniyye ve emrâz-ı cildiyeden biri ise bir tabîb raporuyla mektebe kabûl edebilecektir.”⁹

HİJYEN EĞİTİMİ, TUALET VE DERSHANELERİNİN TEMİZ TUTULMASI

Okullarda meydana gelen herhangi bir salgın durumunda okulların tatil edilmesinin yanında öğretmenlerden öğrencilerine temizlik konusunu anlatmaları istenmiştir: “mu'allimler tedrîsât esnâsında dâ'imâ tahâret ve nezâfetten bahsedecekler...”. Okulların tuvaletlerinin temiz tutulması, okulun havalandırılması da buna dâhildir. Okullardan istenenlerin yerine getirilip getirilmediği ise teftiş edilerek salgının önü kesilmeye çalışılmıştır.⁹ Dershanelerin ve tuvaletlerin temizliğinin yanında tamiri de tedbirler arasında yer almıştır.¹²

OKUL BAKKALARINDA SATILANLARIN KONTROL ALTINA ALINMASI VE İÇME SULARININ KAYNATILMASI

Okulların çevresinde bulunan bakkallar ve çocukların içtikleri sular teftiş edilmiştir: “...mekteb bakkalları takayyüdât-ı şedîde altında bulundurulmakta olduğu gibi çocukların mektebte içtikleri sular dahi nazar-ı teftişten dür tutulmamakta...”⁹

1 Ocak 1911 tarihli belge ise okullarda görülen bulaşıcı ve çabuk yayılan hastalıklara (illet-i müstevekiye) karşı sıhhiye tedbirleriyle birlikte okullarda kaynatılmış su içilmesi istenmiştir. Bunun için mevcut olan yaklaşık 280 ibtidâî mektebine su kaynatılması için semaver gönderilmesi uygun görülmüştür.¹³

AŞI UYGULAMALARINDA ZORUNLULUKLAR, AŞILAMANIN ÖĞRETİLMESİ VE TEFTİŞİ

8 Temmuz 1885 tarihli belgede çiçek aşısı olmayan çocukların okullara alınmayacağı, aşılanmanın mecbur tutulacağı ve bu emre uymayan okul yönetimine de para cezası verileceği belirtilmiştir. Aşı şahadetnamesini aşığı yapan tabip, cerrah, aşıcılar dolduracaktı. Cezayla ilgili madde ise şöyle demektedir: “Mekâtib-i umûmiye ve husûsiye nâzır ve müdürleri ile idâreye me'mûr mu'allimlerden işbu nizâm ahkâmına muğâyir olarak aşı şahâdetnâmesi bulunmayan şâkirdânı mektebe kabûl edenlerden kanûn-ı cezânın iki yüz elli dördüncü maddesi mücibince cezâ-yı nakdî alınır.”¹⁴ 24 Aralık 1888 tarihli belge “Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de mürâca'at edenleri her gün meccânen aşılama üzere me'mûrlar hazır bulunduğu hâlde henüz mekteplerde aşısız çocuklar” bulunduğunu ve aşı nizamnamelerine uygun olarak okulların nizamname ahkâmına dikkat etmesi hususunda Maarif Nezareti uyarılmıştır.¹⁵ 7 Ağustos 1892 tarihli belgede ise Suriye'deki okullarda, çiçek salgınına karşı “aşı nizamnamesi ahkâmına uygun” olacak şekilde aşı zorunluluğu görülmektedir.¹⁶ Makriköyü, Karagümrük ve Samatya'daki bazı İslam ve Hristiyan okulu öğretmenlerinin öğrencilerine çiçek aşısı yapılmasına engel olarak, çocukların sağlığını tehlikeye soktukları hususunda Maarif Nezareti uyarılmıştır.¹⁷ Bazı öğretmenlerin çocukların aşılanmalarına engel oldukları, aşıcı memurlara zorluk çıkarmamaları için uyarı mahiyetindeki 10 Mart 1908 tarihli belgeden de anlaşılmaktadır.¹⁸ 12 Mart 1897 tarihli belgede, Langa'daki Baklacı sokağında yaşayan Maryo Lango'nun oğlu Ermiyoni ve büyük kardeşi Valantina'nın daha önceden difteri oldukları, sonra da çiçek hastalığına kapıldıkları, gerekli tedbir ve tedavinin önerilmesine rağmen öğrencinin Rum Kiliyesi'ne bağlı Petyagoyo Mektebi'ne devam etmekte

olduğu belirtilmiştir. Hastalığın diğer çocuklara geçmemesi için okulun bir süre tatil edilmesi ve aşısız çocukların okula alınmaması hususunda Birinci Dâ'ire-i Belediye Hey'et-i Sıhhiye Riyâseti'nden bir raporla Mekâtib-i Gayri Müslime Müfettişliği bilgilendirilerek Patrikhanenin onayıyla okul müdüriyeti uyarılmıştır.¹⁹ 24 Aralık 1914 tarihli okullarda görülen salgın hastalıklara dair rapor çiçek aşısının gerekliliğinden bahsetmektedir. Okul Müdüriyetine gönderilen raporda, çiçek aşısını öğretmenlerin de uygulayacağını ve aşı memurlarının olmadığı mahallelerde ise aşı uygulamasını bilmeyen öğretmenlere bu uygulamanın öğretilmesinin istendiğini görmekteyiz: “Evlâd-ı memleketin her sene binlercesini tahrîb eden çiçek hastalığına karşı bütün mu'allimlerce tatbîk edilmekte olan aşı ameliyesinin favâ'id ve muhsenâtı âzâde-i izâh olup bu mühlik hastalığa karşı en ziyâde ma'rûz olanlar çocuklar ve en ziyâde tahrîbât icrâ eylediği mahaller mekâtib olmak münâsebetiyle bunun önü alınmak üzere mekteb çocuklarının bilâ-ifâte-i zaman aşılınmaları zımında icâb eden tedâbîrin ittihâzı ve aşı me'mûrları olmayan mahallerde mekteb mu'allimlerinin ba'zılarına pek sathî olan aşıcılık fenni öğretilerek bu ameliyeyi icrâ eylemeleri husûsu mukaddemâ fi tarihinde ta'mîmen tebliğ edilmişti. Âhiren me'mûrîn-i ma'ârifin bu bâbda takayyüdât-ı lâzimedede bulunup bulunmadıklarının teftîşi zımında mahsûs müfettişler ta'yîn edilerek bi'l-umûm mahallâta i'zâmı takarrür eylemiş olmağla şâyed talebe arasında aşılınmamış bir talebeye tesâdüf edildiği takdirde mekteb müdürleri şedîden mes'ûl ve tecziye edileceklerdir. Binâenaleyh ileride cezâyâ düçâr olmamak için mektebiniz dâhilinde henüz aşılınmamış bulunanlar varsa hemen aşılandırılmaları husûsu tekrâr tavsiye ve tebliğ olunur efendim.” Öğretmenlere aşının uygulamasının öğretilmesi, bunun teftîşi, aksi durumda ceza kesileceği belirtilmiştir. Ayrıca okullara aşı şahadetnamesini göstermeden aşısız çocukların alındığı fark edilmiş ve bunun için okul müdürlükleri uyarılmıştır.²⁰ 20 Ağustos 1918 tarihli belgede, aşı mecburiyetine kolera aşısında da rastlanılmaktadır. Aşılınmamış ve “kolera aşısı vesikası” olmayan öğrencinin okula alınmaması Sıhhiye Nezâret-i Celilesi, okul müdüriyetine bildirmiştir.²¹

OKULLARDA YAPILACAK OLAN KALABALIK TOPLANTILARIN İPTALİ

2 Aralık 1910 tarihli belge, Kumkapı'daki bir okulda verilecek olan iki konferansla ilgilidir. Bu konferansların belgede yazılana göre halka açık olduğu anlaşılmaktadır. Konferansların doğrudan öğrencilerle ilgisi olmamakla birlikte, toplantıların okulda yapılmak istenmesi ve kolera salgını dolayısıyla iptalleri, okullarda salgınlara karşı alınan tedbirlerdendir. Sıhhiye Heyeti'nden “İstanbul Polis Müdüriyetine”, “İstanbul Kumkapı Mekteb Sokağı'ndaki kız okulunda”, bir hekim tarafından sağlık ve temizlik konulu (“sıhhat ve nezâfet”) ve “Sosyal Demokrat Hınçakyan Komitesi'nin sene-i devreyise münasebetiyle” verilecek bu kalabalık konferansların iptalini emreden bir rapor gönderilmiştir.²²

HASTANIN BELEDİYE TABİPLERİNE TESLİM EDİLMESİ VE LÜZUMSUZ EŞYALARIN OKULLARA ALINMAMASI

5 Aralık 1913 tarihli belgede Sıhhiye Müdüriyeti Okul Müdüriyetlerini, İstanbul'da meydana gelen kolera salgını nedeniyle lüzumsuz ve bilinmeyen eşyaların okullara alınmaması, kolera şüphesi olan öğrenci ve okul hizmetlisinin belediye tabiplerine bilgi vererek hastanın teslimi konusunda uyarmaktadır: “...kolera şüphesi altında bulunacak şâkirdân ve müstahdemîn-i mektebin olduğu mahalde muhafazasıyla en yakın belediye etibbâsına ma'lûmât i'tk ile hastanın teslimi ve mektebe bî-lüzûm ve meçhûl eşyâ ve me'kûlâtın idhâl ettirilmemesi gibi husûsâta i'tinâ kılınmasının icâb edenlere mü'essir bir sûrette emr ve ihtâr buyrulması Sıhhiye Müdüriyeti ifâdesiyle ricâ olunur.”²³

TARTIŞMA

Salgınlardan en çok zarar gören, toplumun kolay incinebilen kesiminden olan çocuklar olmuştur. Okullar ise nüfusunun çoğunluğunu eğitim-öğretim dönemindeki çocukların oluşturduğu kalabalık kurumlardır. Çocuklar hastalık etkenini bir diğer çocuğa ve erişkine taşıyabilen bir vektör hâline gelirken, kendileri de bu salgından olumsuz etkilenilmektedirler. Dolayısıyla bulaşıcı bir hastalık, okullarda kolayca salgın hâline dönüşebilir. Osmanlı Devleti, çocuk sağlığına önem vermiş ve salgın hastalık za-

manlarında okullarda tedbirler almıştır.²⁴ Bu tedbirler, okulların tatil edilmesi ve dezenfeksiyonu, öğrencilerin eşyalarının dezenfeksiyonu, karantina, hijyen eğitimi, okul çevresindeki bakkalarda satılan gıdaların kontrolü, mecburi aşı uygulamaları, hastaların belediye hekimine teslimi, lüzumsuz eşyaların okullara sokulmaması olarak sayılabilir. Tüm bu somut tedbirlerin yanında ruhani tedbirler de yer almıştır; veba salgınına karşı Sıhhiye Müsteşarı tarafından okullara hangi surelerin okutulması ve hangi tesbihlerin çekilmesi gerektiğiyle ilgili belge gönderilmiş, veba illetinin ortadan kalkmasıyla bu belgeye cevaben “Sûre-i Rahman” tilâvetine son verildiği Sıhhiye Müsteşarı’na bildirmiştir.⁷ Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nde okullarda salgın hastalıklara karşı alınan tedbirler sadece somut tedbirlerle sınırlı kalmamış, dinî birtakım tedbirlere de başvurulmuştur.

Okulların tatil edilmesi ise hasta öğrencilerin velilerinin Belediye Dairesi Tabiplerinin uyarılarını dikkate almayıp, çocuklarını diğerleriyle temasta bulundurmaya devam ettirmelerinden dolayı gerçekleşmiştir. Tatil gün sayısı ise hastalığın cinsine, şiddetine, okuldaki hasta sayısına göre değişmiş, 12-15 güne kadar okullar tatil edilmiştir. Okulların tatil edildiği süreç içerisinde okullar ve yatılı kalan öğrencilerin eşyaları dezenfekte edilmiştir. Yine bu süreçte, okulun toplu kullanım yerlerinden olan tuvaletlerin sadece temizlikleri değil aynı zamanda tamirleri de yapılmıştır. Okul tatilleri, her ne kadar velilerin uyarılara kulak asmayıp hastalıkların yayılmasını kolaylaştırmalarından dolayı yapılmışsa da bu tatil süreçleri, tüm okulun dezenfeksiyonu ve gerekli tamirat işlemlerinin halledilmesi bakımından kullanışlı süreçler olmuştur. Okulların tatil süreci tamamlandıktan sonra ise hasta çocuk, okula hemen kabul edilmiş, hastalığın cinsine göre evlerinde belli sürelerde tecrit edilmeye devam edilmiş, çocuğun tamamen iyileştiğinden emin olunmadan diğerleriyle temas etmesinin önüne geçilmiştir. Çocuğun okula kabul edilmesi için kızıl, kızamık, çiçek, boğmaca, kuşpalazı gibi solunum yoluyla geçen hastalıklarda 4 ve 6 haftalık bir süreç belirlenmiş, bulaşıcı cilt hastalıklarında ise hekim raporuna başvurulmuştur. Okullarda salgın hastalıklara karşı tedbirler alınırken bulaşıcı cilt hastalıkları gözden kaçırılmamış, solunum yoluyla bulaşan hastalıklar gibi belli bir süre

beklemek yerine, öğrencinin bu cilt hastalığından tamamen kurtulduğundan emin olmak için hekim raporuna gereksinim duyulmuştur.

Osmanlı Devleti’nde okullarda salgınların önüne geçebilmek için hijyene önem verilmiştir. Hijyenin sağlanabilmesi için tatil dönemlerinde okulun tüm temizliği, dezenfeksiyonu yapılmıştır. Ancak bu hijyenik şartların devamının sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda Sıhhiye Müdüriyeti, öğretmenlerden öğrencilerine derslerinde sık sık temizlik hakkında ve taharetin nasıl sağlanması gerektiğiyle ilgili bilgi verilmesini istemiştir. Temizliğin sağlanması, sadece kişisel değil öğrencinin çevresini de temiz tutmasıyla ilgiliydi. Dershanelerin havalandırılması, tuvaletlerin temiz tutulması istenmiş ve hijyenin sağlanıp sağlanmadığı hususunda okullar teftiş edilmiştir.⁹

Osmanlı Devleti’nin salgınlara karşı okullarda aldığı tedbirler oldukça güçlü görünmektedir. Öyle ki okul çevresindeki mekteb bakkallarında satılan gıdaların bulaşıcı hastalıkları önlemek için kontrol edilmesi bunun bir göstergesi sayılabilir.⁹ Yine içme sularının kaynatılmış olarak içilmesi gerekliliği sadece bir uyarı olarak kalmamış, 280 ibtidâîye suların kaynatılarak içilebilmesi için semaver gönderilmiştir.¹³

Osmanlı Devleti’nin aşı konusundaki tutumu ise oldukça güçlü yaptırımlar içermiştir. Okullarda çocukların çiçek hastalığına karşı aşılama mecbur tutulmuş ve aşı şahadetnamesiyle çocuğun aşılandığı belgelenmiştir. Aşılama, aşı nizamnamelerine uygun şekilde uygulamıştır. Aşısız çocuğun okula alınması yasaklanmış, aksi durumda okul müdüriyetleri para cezasına çarptırılacakları konusunda uyarılmıştır. Aşırı uygulayanlar genellikle aşı memuru, tabip, cerrahı. Aşılamanın öğretmenlere de öğretilmesiyle aşırı yapacak olan sağlık personelinin olmadığı bir durumda çocuğun aşısız kalmasının önüne geçilmek istenmiştir.²⁰ Ancak bazı okullarda öğretmenlerin çocukların aşılama engel oldukları, aşısız çocukların ise okullara alındıkları bilinmektedir. Bunu önlemek için Maarif Nezareti, Sıhhiye Nezareti tarafından para cezası uygulanacağı hususunda uyarılmıştır.¹⁷ Aşı mecburiyeti sadece çiçek aşısıyla kalmamış, kolera aşısında da kendini aşı vesikası ile göstermiştir.²¹

Okullarda kolera salgınına karşı alınan diğer önlemler arasında lüzumsuz görülen eşyaların okullara alınmaması, hastalık şüphesi taşıyanların belediye hekimine teslim edilmesi ve kalabalık toplantıların iptal edilmesi şeklinde kendini göstermiştir.

5 Aralık 1913 tarihli belge, Sıhhiye Müdüriyeti'nin var olan kolera salgınından dolayı okul müdürlüklerine gönderdiği uyarıyı içermektedir. Var olan kolera salgınından dolayı kontaminasyonu engellemek için okullara bilinmeyen ve lüzumsuz görülen eşyaların alınması yasaklanmıştır. Ayrıca hastalık semptomu görülen ya da hasta olduğundan şüphelenen öğrenci ya da çalışanın belediye hekimlerine teslim edilmesi emredilmiştir.

2 Aralık 1910 tarihli belge Kumkapı'daki bir okulda verilecek olan iki konferansın iptaliyle ilgilidir. Belgeye göre halka açık olan bu iki toplantı, kalabalıkların bir araya gelmesine neden olacağından uygun görülmemiş ve iptal edilmiştir. Salgın tehlikesinin olduğu zamanlarda okullarda yapılacak olan kalabalık toplantılar iptal edilerek insanların bir araya gelmesi önlenmiş ve lüzumsuz eşyaların içeriye sokulması engellenerek temastan kaçınılmıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı okullarda oldukça güçlü tedbirler almıştır. Tuvaletlerin dezenfeksiyonu ve tamiri, temiz içme suyunun temin edilebilmesi için okullara semaver gönderilmesi, dersliklerin havalandırılması, öğrencilere çevre temizliği ve kişisel hijyen eğitiminin verilmesi, okullara giren eşyalar ile öğrencilerin okul çevresinde ulaşılabildikleri gıdaların kontrollerinin sağlanması ve tüm bu önlemlerin uygulanıp uygulanmadığının kontrollerinin yapıp gerektiğinde ceza kesilmesi güçlü sanitasyon önlemlerinin alındığını göstermektedir.

Hasta öğrenciler evlerinde karantinaya alınmış, iyileşene kadar okula devam etmeleri yasaklanmıştır. Mecburi aşı politikalar uygulanmış, aşılama için öğretmenler de sorumlu tutulmuş, aşı yapabilmeleri için öğretmenlere eğitim verilmiştir. Bulaşıcı cilt hastalıkları gözden kaçırılmamış, öğrencinin okula dönmesi hekim raporuna tabi kılınmıştır. Tüm alınan bu bilimsel önlemlerin yanında bazı dinî vecibeler de yerine getirilerek önlemler listesine dâhil olmuştur. Kalabalık toplulukları bir araya getiren toplantılar iptal edilmiştir. Osmanlı Devleti, okullarda salgın meydana getirebilecek bulaşıcı hastalıklara karşı son derece güçlü tedbirler alırken bu tedbirler sonucu elde edilen olumlu sonuçların sürekliliğini sağlamak istemiş, teftişleri eden bırakmamıştır. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti bulaşıcı hastalıklara karşı bir yandan güçlü tedbirler alırken bir yandan da bu tedbirlerin sürekliliğini sağlayacak kontrol mekanizmaları geliştirmiştir.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tamamen yazarın kendi eseri olup başka hiçbir yazar katkısı alınmamıştır.

KAYNAKLAR

1. TDK [İnternet]. Türk Dil Kurumu Sözlükleri [Erişim tarihi: 04 Mayıs 2024]. Salgın. Erişim linki: <https://sozluk.gov.tr/?kelime=salg%C4%B1n>
2. Snowden FM, ed. Pilgir AE, çeviri editörü. Salgınlar ve Toplum: Kara Ölüm'den Günümüze. 1. Baskı. İstanbul: Tellekt; 2021. p.25.
3. Nikiforuk A, ed. Yener O, Gen E, Erkamlı S, çeviri editörleri. Mahşerin Dördüncü Atlısı. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.; 2000. p.20-7, 269.
4. Erdem M. Ebeveynin aşı reddi tutumunun başlıca etik teoriler üzerinden normatif analizi [Doktora tezi]. İstanbul: İstanbul Üniversitesi; 2022. [Erişim tarihi: 17 Nisan 2024]. Erişim linki: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (Kaynağa direkt ulaşılacak link eklenerek erişim tarihi güncellenmelidir.)
5. Erdem M. Dünyü ve bugünyle kolera salgınlarına genel bir bakış. Namal A, Temel MK, Erdemir A, Plonka-Syroka B, Kazan B, editörler. Uluslar ve Alanlararası Bakışla Salgınlar Tarihi. Ankara: Platanus Yayınları; 2023. p.229-40.
6. Özcebe H, Ulukol B, Mollahaliloğlu S, Yardım N, Karaman F. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetlerinde Okul Sağlığı Kitabı. 1. Baskı. Ankara: Yücel Ofset Matbaacılık Turizm Sanayi Tic. Ltd. Şti.; 2008.
7. BOA, YPRK.MŞ 5/29
8. BOA, MF-İBT 24/97
9. BOA, MF.MKT 1052/58/1
10. BOA, MF.İBT 113/90
11. BOA, MF.MKT 1041/14/1
12. BOA, MF.İBT 295/16
13. BOA, MF.İBT 295/13.
14. BOA, İ.ŞD 76/4462
15. BOA, DH.MKT 1577/111
16. BOA, MF.MKT 146/92
17. BOA, DH.MKT 1790/131
18. BOA, MF.İBT 204/27
19. BOA, MF.MKT 355/30/1
20. BOA, MF.MKT 1204/25/1
21. BOA, MF.MKT 1235/54/1
22. BOA, DH.EUM.THR 98/95
23. BOA, MF.MKT 1193/15/1
24. Öztürk H, Emiroğlu A. Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile erken Cumhuriyet Dönemi çocuk yetiştirme politikaları [The last period of the Ottoman State and the policies on Early Republic of Turkey]. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi. 2022;12(3):565-78. doi:10.31020/mutftd.1151052